

Marianne Kaas

Dankwoord bij de aanvaarding van de Dr Elly Jaffé Prijs 2003

Marianne Kaas werd opgeleid aan het Instituut voor Vertaalkunde/de vakgroep Vertaalwetenschap van de Universiteit van Amsterdam, waar zij vervolgens jarenlang ook les gaf. Ze vertaalt voornamelijk moderne/eigentijdse literatuur (o.a. Pierre Bergounioux, François Bon, Michèle Desbordes, Marguerite Duras, Jean Rouaud, J-P. Sartre), met soms een uitwijk naar non-fictie (o.a. Claude Lévi-Strauss, Het trieste der tropen, Claude Lanzmann, De Patagonische haas, Hélène Berr, Oorlogsdagboek). In 2003 ontving zij de Dr Elly Jaffé prijs voor de vertaling van In de hemel zoals op aarde, van Jean Rouaud. Voor de vertalingen van de romans van de Franstalige Belgische auteur Jean-Philippe Toussaint werd ze bekroond met de Grand Prix de la traduction littéraire van de Federatie Wallonië-Brussel. Ook werd Toussaint's De waarheid omtrent Marie genomineerd voor de shortlist van de Europese Literatuurprijs.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Dr Elly Jaffé Prijs 2003

De ochtend van vrijdag 6 januari j.l. zal ik niet licht vergeten.

Toen de telefoon ging, was ik aanvankelijk alleen verrast, dat Marijke Spies opbelde; Marijke en ik kenden elkaar immers voornamelijk uit de wandelgangen van ons beider vroegere werkplek, het gebouw van de letteren. Eerst was ik dus verrast, maar al snel daarna totaal overdonderd, en sprakeloos. En ongelooflijk blij. Ik was, en ben, ongelooflijk blij met de toekenning van de Dr Elly Jaffé Prijs, en ik beschouw het als een grote eer de tweede te zijn die, na Hans van Pinxteren, op deze wijze erkenning ontvangt. Ik dank u, mevrouw Jaffé, voor de genereuze wijze waarop u vorm heeft gegeven aan uw waardering voor het werk van vertalers, en door uw prijs ook de verspreiding van de Franse literatuur in Nederland stimuleert.

Het werk van de vertalers mag dan soms ondergewaardeerd zijn (hoewel het een dienend beroep is en blijft...), vertalen is een mooi vak. Soms kun je, méér nog dan bij lezen, het gevoel krijgen dat gedachten, gevoelens, observaties waartoe je zelf nooit in staat geweest zou zijn, van jouzelf afkomstig zijn. Alsof de tekst waaraan je werkt een eigen tekst is geworden en niet langer woorden die je maar in bruikleen hebt. Dat gebeurt vooral als het werk een beetje wil lukken en de vertaling begint te 'zoemen', zoals ik het René Kurpershoek eens zo treffend hoorde uitdrukken, en ik begrijp wat hij bedoelt: om te zoemen zijn vleugels nodig (behalve bij de uit Mongolië afkomstige muzikanten onder de poort van het Rijksmuseum, die kunnen zonder, maar dat weten alleen degenen die regelmatig onder het Rijksmuseum door fietsen). Vertalen is ook, het is vaak gezegd maar daarom niet minder juist, een eenzaam vak. Wat niet wegneemt dat het om de vertaler heen nog een heel gedrang kan zijn. Zoals een kind zich soms een kamervol gezelschap fantaseert, zo is er in de werkkamer van de vertaler (of althans in die van deze) permanent een gezelschap aanwezig dat nadrukkelijk van zijn aanwezigheid blijkt geeft door zich voortdurend met het werk te bemoeien. Tot dat gezelschap behoort in de eerste plaats degene, soms vriend, soms vijand, met wie al werkend een onafgebroken dialoog wordt onderhouden, en tegenover wie voortdurend, bij ieder woord bij wijze van spreken, verantwoording moet worden afgelegd: de auteur dus.

Jean Rouaud, bijvoorbeeld. De auteur die in 1990 zo succesvol zijn entree maakte in de literatuur met *De velden van eer*, het eerste deel van de vijfdelige familiekroniek waarvan *In de hemel zoals op aarde* de afsluiting vormt.

De velden van eer was het eerste wat van Rouaud gepubliceerd werd, maar niet het eerste wat hij had geschreven. In vele in de loop der jaren ontstane maar nooit gepubliceerde pagina's had hij zijn stijl al gevonden. Een heel herkenbare stijl: zoals je soms na een paar maten muziek al weet wie de componist is, zo denk ik dat je aan een paar Rouaud-zinnen Rouaud blind zou kunnen herkennen.

Een van de kenmerken van die stijl zijn de lange zinnen, die zich in het Frans, onder andere door het gebruik van het tegenwoordig deelwoord, gemakkelijker laten

construeren dan in het Nederlands. Ruim twee jaar geleden, toen ik aan *In de hemel* werkte, ontmoette ik Rouaud in Parijs, omdat ik hem nog een aantal passages wilde voorleggen. De ontmoetingsplaats was zo'n raar neoncafé waar voornamelijk mannen, die menen slapend rijk te kunnen worden, loten of zo komen kopen voor loterijen of lotto's of paardenrennen waarvan ik niets begrijp. Toen ik hem een van zijn kilometerslange zinnen voorlegde waaraan ik wel kop en staart zag, maar waarvan de kronkelwegen daartussenin een doolhof vormden waarin ik het spoor bijster raakte, zei hij op een gegeven moment: 'Ah, tu sais Marianne, tu bricoles.' Wat zoveel betekent als: 'Ach joh, knutsel maar wat. Zo door hem gezegd, zo door mij gedaan. Een aardige man.'

Naast het vertaaltechnische probleem om de lange zinnen op hun pootjes terecht te laten komen liefst zonder per zin tien bijzinnen met 'toen' of soortgelijke voegwoorden te laten beginnen — is er de vocabulairekwestie. Mevrouw Jaffé attendeerde me er nog eens op: Rouaud's taal kenmerkt zich, vooral in de eerste drie boeken, door overvloedig gebruik van 'moeilijke', of op zijn minst ongebruikelijke woorden. Zoals lange zinnen nu eenmaal lange zinnen zijn, zo zijn buitenissige woorden buitenissige woorden. En dat moeten ze denk ik ook in vertaling blijven, wil de stijl van de auteur zo min mogelijk geweld worden aangedaan.

Ongrijpbaarder is de toon van Rouaud's boeken. De ironische toon vooral, het sterkst aanwezig in *De wereld bij benadering*, het derde deel waarin de schrijver zelf centraal staat. Als middelbare scholier, later als student, in beide levensfasen onthand (een merkwaardig woord in dit verband) door zijn slechtheid, en door de vroegtijdige en onverwachte dood van zijn vader, een gebeurtenis die hem bij wijze van spreken ook het zicht op het leven ontnemt. Ik vind het mooi om te zien hoe die ironie in de loop van de vijf delen minder prominent wordt, en plaats maakt voor de toon van een andere humor waarvan de functie niet meer in de eerste plaats relativeren is; maar het grimmiger signaleren van de absurditeiten van het leven. En hoe de ironie zelfs totaal afwezig is in de laatste bladzijden van *In de hemel*. Daar wordt, na de met compassie beschreven dood van de moeder, de verzoening van de hoofdpersoon met de ouders bezegeld. En de auteur (Rouaud heeft nooit een geheim gemaakt van het autobiografisch gehalte van zijn werk) geeft de ouders terug aan zichzelf: na hun vijf boeken lang geen rust te hebben gegund, herenigt hij als het ware in het graf de zo jong gestorven vader en echtgenoot met de moeder, die haar man zevenendertig jaar heeft overleefd.

Naast de auteur zijn er nog anderen aanwezig in mijn werkkamer. Eén van hen is nog steeds Ida Gerhardt. Zij leidde op de middelbare school ons groepje-van-vijf op haar onnavolgbare wijze naar het eindexamen, en ik gedenk haar met dankbaarheid. Zij bracht ons al vertalend aandacht voor een tekst bij, en leerde ons dat het geen verspilling van tijd is om te proberen de nuance van een woord te pakken. Het kwam niet bij ons op dat de vertalingen die uiteindelijk de toets van Ida's en onze kritiek konden doorstaan en in onze schriften belandden, bij anderen misschien voornamelijk bevreemding zouden wekken. Bij het streven naar een zo exact mogelijke weergave van de brontekst waren we namelijk ook gewoon om de

woordvolgorde van het origineel zo getrouw mogelijk te handhaven: ‘en hij in zijn bovenkamer, hij, de veelgeplaaide Odysseus, niet hij bevroedde dat...’ enzovoort enzovoort. In Ida’s eigen werk leidde dat in veel gevallen tot prachtig resultaat, zoals de classica Mieke Koenen onlangs nog liet zien in een artikel in *Filter*. Het heeft me nog een hele poos gekost om van die gewoonte af te komen.

Toen ik de vertaalopleiding ging volgen aan het vroegere Instituut voor Vertaalkunde, kreeg ik les van Adriaan Morriën. Op de hem eigen onnadrukkelijke wijze leerde hij ons, of eigenlijk: liet hij ons door de virtuoze en toch eenvoudige manier waarop hij de taal hanteerde, zien dat je iets ook nog heel anders kon formuleren; simpeler meestal, door de tekst te benaderen vanuit zijn betekenis (en dus vanuit het Nederlands idioom), in plaats van vanuit de woorden van de brontekst. Nog altijd kijkt hij mee over mijn schouder, en ik betreur het dat hij hier vandaag niet is; hij stierf een jaar geleden, bijna op de dag af.

Daarnaast wordt de kamer natuurlijk nog bevolkt door afwezigen uit heden en verleden die op verschillende gebieden voorbeeld en norm vertegenwoordigen.

Van degenen die gelukkig soms wel daadwerkelijk in mijn kamer aanwezig zijn, wil ik nog noemen Frans de Haan, eerst docent en later gewaardeerde collega en vriend, met wie ik onder andere, in 1990, *De velden van eer* vertaalde. Aan zijn eruditie en nauwgezetheid heb ik veel gehad. En dankzij zijn inschikkelijk karakter hebben we de karweien die we samen hebben geklaard, steeds althans op het intermenselijk vlak zonder brokken kunnen voltooien. ‘Wat handig toch, Marianne, dat je de delen van de encyclopedie altijd zo keurig op volgorde in je boekenkast terugzet.’ Dat is de enige keer geweest dat hij iets liet doorschemeren van wat eventueel zou kunnen wijzen op een lichte ergernis over mijn eeuwige muggenzifterijen.

Andere aanwezige, ook zij eerst docent, later collega en onmisbare vriendin: Anita Concas. In mijn tijd gingen grote aantallen meisjes Frans studeren, omdat het zo’n mooie taal is. Nou is het dat ook, vind ik, maar vooral ook een heel moeilijke. Zonder Anita, op wier kennis van het Frans (en van het Nederlands, trouwens) en literair inzicht ik altijd weer een beroep mocht doen en heb gedaan, was er van dat gevertaal niks terecht gekomen. Ik ben haar veel dank verschuldigd.

Ook gaat mijn dank uit naar Wouter van Oorscot, instigator en fundament van Van Oorschots Franse Bibliotheek, de reeks klassieke en moderne Franse literatuur waarin onder anderen Rouaud is uitgekomen. De reeks is een moedig project waarmee hij tegen de stroom van de tijdgeest oproeit. Ik beschouw het als een voorrecht eraan te mogen meewerken. Daar komt nog bij dat het erg leuk is om voor Uitgeverij Van Oorscot te werken. Vanwege de aandacht die er aan de publicaties wordt besteed, maar ook vanwege de persoonlijke aandacht. Bezoekjes aan de Herengracht hebben, mede door de aanwezigheid, naast Wouter, van Gemma, Jaap, Mirjam, Jessica en de jongste medewerker, wel iets van familiebezoekjes, maar dan

van het hartelijke soort. Ook gaat mijn dank uit naar Manet van Montfrans, redactrice van de Franse Bibliotheek, die de moderne afdeling door haar trefzekere keuze het eigen gezicht heeft gegeven. Manet en Wouter hebben, ook bij tegenwind, voldoende vertrouwen gehad en gehouden om me de vertaling van zulke moeilijke, en mooie boeken op te dragen.

Ook naar het Fonds voor de Letteren, dat het mede in materiële zin mogelijk heeft gemaakt aan het werk te blijven, ben ik dank verschuldigd, evenals aan het Bestuur van de Dr Elly Jaffé Stichting, en de Vereniging van Letterkundigen. Evenals aan iedereen die eraan heeft meegewerkt om deze feestelijke middag feestelijk te maken.

Niet in de laatste plaats gaat mijn dank uit naar de jury, die me heeft voorgedragen voor de Dr Elly Jaffé Prijs, en dit heeft toegelicht in bewoordingen die een blijvende stimulans zullen zijn, en die ik me in momenten van moedeloosheid zal herinneren. Als mijn vader vroeger genoeg kreeg van mijn gewaarom???, zei hij: 'Zoek maar op in het woordenboek.' Dat wil ik, DV, graag blijven doen, nu nog op een andere manier daartoe aangezet.

Tot slot wil ik nogmaals mevrouw Jaffé bedanken; vanwege haar prijs, maar ook om iets anders. Sinds die 6de januari heb ik u een beetje leren kennen. En daar ben ik blij om: het is in hoge mate bemoedigend iemand van, excuseert u me, uw leeftijd te ontmoeten die haar belangstelling voor de wereld rondom zo absoluut niet is verloren. Het lijstje met 'moeilijke' woorden die u uit Rouaud had geplukt en me voorlegde, is daar een van de uitingen van. Ik zal me uw voorbeeld blijvend voor ogen houden.

Naschrift

Intussen is het het jaar 2017 en sinds 2003 zijn er jaren verstreken. Jaren waarin drie van de mensen die ik hierboven noemde, zijn gestorven.

Op 16 november 2003 stierf Dr Elly Jaffé-Freem, die de genereuze Dr Elly Jaffé Prijs instelde. Zij was in juni 2003 nog bij de uitreiking aanwezig. In de paar maanden voor haar dood heb ik haar vrij regelmatig gesproken, en raakte ik erg op haar gesteld. Ik ben blij dat ik haar heb gekend, en gedenk haar met genegenheid en in dankbaarheid.

Op 20 september 2010 stierf mijn collega en, zoals ik hierboven al zei, goede en dierbare vriend Frans de Haan. Hem mis ik, en ik zal hem blijven missen.

Ook Marijke Spies, prof. dr. Marijke Spies, is inmiddels 12 mei 2013 gestorven. Haar kwam ik wel regelmatig tegen, maar echt goed kende ik haar niet. Die ontmoetingen deden me altijd plezier, en ik mocht haar erg graag.